

HALİDE EDİP'İN GÖZÜNDEN CUMHURİYETİN SOSYO-KÜLTÜREL İDEALLERİ: TATARCIK ROMANI ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME

Zeynep Serap TEKTEN* & Zeynep SANCAKTUTAN**

Öz

Bir edebi tür olarak roman, yazıldığı çağa tanıklık eden, o çağda yaşanan toplumsal olayların izlerini taşıyan bir kaynaktır. Yazar bizâtihi kendisi toplumu etkileyen ve kendisi de toplumdan etkilenen bir fert olarak tanıklık ettiği olayları eserlerinde yansıtan kişidir. Bu anlamda edebiyat sosyolojisi, edebi eserlerden faydalanarak dönemin fikrîsel akımlarını, sosyal dokusunu, toplumsal değişim dinamiklerini analiz edebilmek için edebiyat eserlerinden faydalanır. Osmanlı'da Tanzimat reformuyla resmi olarak başladığı kabul edilen yenileşme ya da Batılılaşma olarak adlandırabileceğimiz süreç, pek çok yeniliğin toplumsal hayata dahil edilmesi sürecidir. Tanzimat'la başlayıp Cumhuriyet yenilikleri ile devam eden süreçte yaşanan toplumsal değişim ve dönüşümler devrin romanlarında çeşitli şekillerde kendine yer bulmuştur. Toplumsal değişime eserlerinde yer veren yazarlardan biri de Halide Edip Adıvar'dır. Bilhassa kadınların eğitimi, kadın hakları, kadının toplumsal statüsü gibi mevzularda yazılar yazan ve bu meseleleri dert edinen Halide Edip, bu çalışmanın da kaynağı olan Tatarcık adlı romanında benzer mevzularda yer vermiştir. Başkarakter Lale (Tatarcık) Halide Edip'in şahsi hayatında kadına verdiği önemi ve kadının olması gerektiğini düşündüğü pozisyonu yansıtan ideal bir kadındır. Cumhuriyet yeniliklerinin roman mekânı olan Poyraz köyde meydana getirdiği değişimler, eserde yediler diye tanıtılan gençlerin eğitimleri ile toplumsal hayata bakışları ve batılılaşmanın yüzeysel bir şekilde taklit edildiği yaşamlar Tatarcık romanında incelenen mevzular olarak öne çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Halide Edip Adıvar, İdeal kadın, Sosyo-kültürel değişim, Batılılaşma, Medenileştirme.

SOCIO-CULTURAL IDEALS OF THE REPUBLIC FROM HALİDE EDİP'S PERSPECTIVE: AN EVALUATION BASED ON THE NOVEL TATARCIK

Abstract

The novel, as a literary genre, serves as a historical witness to the era in which it was penned, bearing traces of the social events of that time. Writers, as individuals

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, zeynep.tekten@hbv.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3840-0056>

** Arş. Gör. Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, zeynep.sancaktutan@hbv.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4405-5647>

who both influence and are influenced by society, utilize the events they have personally witnessed as material for their works. Sociology of literature leverages literary works to analyze the intellectual movements, social fabric, and dynamics of social change within specific periods. Modernization or Westernization, often considered to have officially commenced with the Tanzimat reform in the Ottoman Empire, involves the assimilation of numerous innovations into social life. The social changes and transformations during the period beginning with Tanzimat and continuing with the innovations of the Republic found expression in novels of that era in various forms. Halide Edip Adivar is one such writer who incorporated themes of social change into her works. Addressing issues such as women's education, women's rights, and women's social status, Halide Edip explored similar themes in her novel "Tatarcık," which is the primary source of this study. The central character, Lale (Tatarcık), embodies the ideal woman reflecting the significance of women in Halide Edip's vision for the formation of a new Turkish society. The changes brought about by the Republic's innovations in Poyraz village, where the novel is set, the education of the young individuals introduced as "the seven," their perspectives on social life, and the lives that superficially imitate Westernization are the central themes examined in the novel "Tatarcık."

Key Words: Halide Edip Adivar, Ideal woman, Socio-cultural change, Westernization, Civilization.

Giriş

Edebiyat nedir? sorusuna verilecek onlarca yanıtın ortak noktasının "düşünce, hayat ve güzellik algısının edebi metinde kristalize olması" (Tosun, 2020, s. 13) olduğu söylenebilir. Bize hayatı keşfedeceğimiz yeni ipuçları sunarak onu anlamamızı sağlayan edebiyat disiplini aynı zamanda bir ayna görevi görerek bize kendimizi ve ötekini yansıtır. Kişisel olarak üretilen fakat toplumsal olarak tüketilen edebiyatın, düşlerle ve gerçeküstü kurmacalarla kişiyi hakikate ulaştırdığı, toplumu, insanı değiştirme ve dönüştürme ve ona hissetmediği duyguları sezdirme kabiliyeti olduğunu söylemek mümkündür. Modern Türk Edebiyatı'nın 19.yüzyıldaki doğuşuna bakıldığında dönemin sosyal gelişmeleriyle yakından ilgili olduğu, köklü sosyal değişimlerin de insanların ve toplumların düşüncelerini etkilediği görülmektedir. Edebiyatın, bilhassa nesrin insanların yeni fikirlerin doğmasıyla farklı ifade şekillerini aramalarının ve araçlarını yaratmalarının önünü açtığı aşikârdır (Tosun, 2020, ss. 13-14; Karpat, 2017, s. 11). Tanzimat Fermanıyla resmi olarak başladığı ilan edilen yenileşme döneminin yani 19. yüzyılda meydana gelen toplumsal değişimlerin izini bu devrin edebiyatında sürmek mümkündür. Batılılaşma da denilebilecek bu değişim süreci devrin aydınını etkilemekle kalmamış, onu bu sürecin anlatıcısı ya da daha net bir ifadeyle aktarıcısı konumuna getirmiştir.

Yaklaşık 200 yıldır süren Türk modernleşmesi çabalarının çok boyutlu ve zengin bir açılımla yorumunun yapılabilmesi için Türk romanı önemli bir kaynaktır. Şerif Mardin'e göre ilk Osmanlı romanlarının büyük çoğunluğu toplumsal ve siyasal olaylardan kaynaklanan değişimlerin ve sorunların

incelendiği metinlerdir. Bu hususu Mardin şu şekilde ifade etmiştir (2015, s. 30): “Osmanlı romanı, Türk modernleşmesini incelemek için az yararlanılmış bir kaynaktır, oysa birçok roman yazıldıkları zamana ait İstanbul seçkin çevrelerinin durumu hakkında bize önemli bilgiler verir. Bu kaynaklar, ayrıca, Osmanlı aydınlarının sosyal değişiminin getirdiği sorunlara nasıl yaklaştıklarını da belgeler.”

Yalnızca Tanzimat Devri yazarları değil aynı zamanda Cumhuriyet Devri yazarları da toplumda meydana gelen köklü değişimlere kayıtsız kalamamış, yazılarıyla ve eserleriyle halkın modernleşmesi hususunda öncü roller üstlenmişlerdir. Karpat'a (2017, s. 158) göre modern Türk nesri Atatürk döneminde yıldızı parlayan birkaç öncü yazarın eserleriyle ortaya çıkmıştır. Bu yazarlar arasında aynı zamanda bir kadın hareketinin lideri olarak da kabul edilen Halide Edip Adıvar öne çıkmaktadır.

Halide Edip, 1882 yılında İstanbul'da doğmuş ve 1964'te de ölmüştür. Enginün'e göre kendisi II. Meşrutiyet sonrasının en canlı şahsiyetlerinden biridir. Henüz çocuk denecek yaşta yayımladığı John Abbot'tan *Mâder* çevirisinden sonra asıl şöhretini *Tanin* gazetesinde 1908 yılında yayımlanmaya başlayan yazılarıyla elde etmiştir. Halide Edip'in hayatı babasının alafranga evi ile anneannesinin alaturka- imparatorluğun küçük bir örneği- evi arasında geçmiştir. Babasının birçok kadınla olan beraberliği Halide Edip'in ileriki yaşlarında çok kadınla olan evliliğe karşı çıkmasında etkili olmuştur. Eserlerindeki karakterlerden bazıları Halide Edip'in bizzat hayatında da yer alan önemli kişilerdir. Mesela Nizamizâde ailesine mensup Eyüplü Mevlevi anneanesi ile ona hayran büyükbabası eserlerindeki ideal yaşlı Türk tiplerinin canlı örnekleridir. Yazar, din terbiyesini de anneannesinin evinde almıştır. Halide Edip'in gerek şahsi yaşamında gerekse de yazın hayatında dini, ferdi ve sosyal bir vakıa olarak değerlendirirken ve yazar eserlerinde bu doğrultuda karakterler oluştururken yaşamının ilk evrelerindeki izlenimlerinin payı büyük olmuştur. İngilizlere ve İngiliz terbiyesine hayran olan babası tarafından bu terbiye çerçevesinde yetiştirilmeye çalışılmıştır. Halide Edip, 1893 yılında Amerikan Koleji'ne başlamıştır ve dolayısıyla değişik bir eğitim ve öğretime tabi tutulmuştur. Yazarın, Herbert Spencer hayranı olan Rıza Tefik Bölükbaşı tarafından mistik temayülleri beslenirken, Salih Zeki tarafından da önünde pozitivist bir dünya açılmıştır. Halide Edip birbirinden çok farklı iki dünyayı da tanıma fırsatı bulmuş fakat bu durum onda kafa karışıklığına sebep olmamıştır. Bilakis iki dünya arasında zihinsel açıdan bir denge kurmayı başarmıştır. Değişik ortamlarda yabancılarla beraber bulunması aynı zamanda onun milli şuurunun da gelişmesinde etkili olmuştur. Şunu açıkça söylemek mümkündür ki Halide Edip, bütün ömrü boyunca yabancı kültürlerde ve yaşamlarda daima kendi milli kültürü ile karşılaştırmalar yapmış ve her daim karşı kültürün bizdeki mukabilini aramıştır. Bilhassa kadınların eğitimi hususuna özel bir önem veren yazar, bunun da ilk olarak kadının çocuk yetiştirmesinden başlayacağını iddia etmiştir. Batılıların Türklere karşı kullandıkları çifte standartlar onda zamanla

Batıya karşı beslediği hayranlığı azaltmıştır. Halide Edip'e göre çocuklara milli değerlerin -Allah, tabiat, insan, vatan vs.- öğretilmesi ve bu bilincin kazandırılması çok önemli bir görevdir. Halide Edip'in Milli Mücadele Dönemi'nde yazdığı eserleri edebiyat açısından önemlidir. Şöyle ki geniş ve zengin içeriğiyle bu eserler hem edebi değerler hem de milli mücadeleyi konu alacak yeni eserlerin yazılması bakımından zengin birer malzemedirler (Enginün, 1989, ss. 1-36).

Adıvar'ın eserlerinde Osmanlı'nın bunalımlı yılları, Cumhuriyet ve daha sonra yaşananların sosyolojik ve toplumsal yansımaları ile sanatsal gözlemleri yer bulmaktadır. “Yeni”yi benimsemekle birlikte, maziyle bağlantısını sürdüren Adıvar, kopuştan değil “devam”dan yana bir tavır ortaya koymuştur. Net bir tanımla ifade etmek gerekirse Halide Edip Adıvar, sentezcidir. Adıvar aynı zamanda Tanzimat'tan itibaren başlayarak devam eden modernleşmenin nasıl ve ne şekilde olacağı hususundaki toplumsal projelerin “yeni kadın”a ilişkin birçok ideal ortak görüşünü yazarlık ve kadınlık kimliğinde birleştirebilmiş ve yaşama geçirebilmiş kişilerden biridir. Cumhuriyet'in örnek kadını olarak da gösterilmiş olan Adıvar, ürettiği eserlerle çeşitli dergi ve gazetelerde modernleşme, kadın hakları, kadın eğitimi ve toplumsal sorunlar gibi pek çok konuda yazı kaleme almış ve yankı uyandırmış kadın yazarlarımızdan biridir (Erdoğan, 2019, s. 289; Tosun, 2020, s. 490). Sosyal problemler konusunda kamusal ilginin oluşmasında önemli yerleri ve rolleri olan yazarların yaşadıkları dönemin bir nevi kaydını da tutan eserleri bizler için toplumsal değişimi ve dönüşümü anlamamız bakımından önemli kaynaklardandır. Halide Edip'in yazdığı romanlar da bize yazıldığı dönemlerden kesitler sunan önemli eserlerdir. Enginün, Halide Edip'in kadın, eğitim, dürüst siyaset konularında Tanin başta olmak üzere, döneminin birçok dergi ve gazetesinde yazdığını, hikayelerinin ilk önce bu sütunlarda yayımlandığını ve romanlarının da yine süreli yayınlarda çıktığını aktarır. Yazarın, kadın ve eğitim konularından başka zihnini meşgul eden bir kavram da demokrasidir. Halide Edip hem fertlerin hürriyetini hem de hür fertlerden oluşan milletin seçim hakkını savunan biridir. Bundan dolayı da milletler için “istikrar ve değişmeyi” her ne kadar birbirine zıt olsalar da vazgeçilmez iki umde olarak ele almaktadır (Enginün, 2018, ss. 107-108). Yazarın değişime atfettiği önemi romanlarında müşahade etmek mümkündür. Kurulan yeni Cumhuriyetin getirdiği yenilikler çerçevesinde meydana gelen değişim ve dönüşümler yazarın eserlerinde belli temalar altında ele alınmıştır.

Bu çalışmada Halide Edip Adıvar'ın “Tatarcık” adlı romanı ve bilhassa romandaki karakterler üzerinden Cumhuriyet devrinin toplumsal ve kültürel değişimlerinin ve ideallerinin izinin sürülmesi amaçlanmıştır. “Tatarcık” romanının özetini şu şekilde yapmak mümkündür: Romanın baş karakteri Lale isimli genç bir kızdır, mahalle halkı tarafından bu kıza "Tatarcık" lakabı takılmış olup romanın ismi de buradan gelmektedir. Kendisi de Amerikan Kız Kolejinde okuyan Halide Edip'in Lale karakteri de bu kolejde okumuştur ve Amerikan medeniyetine karşı oldukça ilgili bir kişidir. Lalenin yanı sıra

romanın diğer önemli karakterleri üniversite eğitimi almış ya da almakta olan yedi gençten oluşmakta ve bu yedi genç, Lale ile Cumhuriyete şekil verecek yeni nesil olarak okuyucuya sunulmaktadır. Bu gençlerin isimleri Recep, Safa, Haşim, Salim, Ahmet, Hasan ve Şinasi'dir. Her biri farklı bir hayat anlayışına ve düşünsel çerçeveye sahip bu gençler üzerinden Halide Edip bize bazen eleştirdiği, bazen de onayladığı yaklaşımların ipuçlarını vermektedir. Romandaki bir diğer önemli karakter ise yozlaşmış bir zihniyeti temsil eden bir genç kız olan Zehra'dır. Tek büyük emeli zengin ve başarılı bir erkek ile evlenip hayatını garantiye almak olan Zehra, Tatarcık'ın zıttı bir karakter olarak karşımıza çıkmakta ve Halide Edip'in Cumhuriyet'in ideal kadınının tersi bir zihniyet sergilemektedir. Yozlaşmış kadın temasının diğer temsilcileri ise Fitnat ve Dürdane'dir. Bu figürler yine taklitçi ve "asalak" diyebileceğimiz ve Tatarcık ile hiç benzeşmeyen karakterlere sahip kişilikler olarak romanda yer almaktadır. Tatarcık'ın Amerikalı dostu Miss Barkley ve Bay Balta'nın sekreteri Saffet ise Tatarcık ile beraber olumlu kadın imajının romandaki temsilcileridir. Kadın karakterler Halide Edip'in diğer romanlarında olduğu gibi Tatarcık romanının analizi için de önemlidir. Çünkü yazarın ideal ve ideal dışı kadın analizleri, cumhuriyetin getirdiği değişimin aileye ve topluma nasıl yansıdığını ve bu durumun yazar tarafından nasıl düşünüldüğünü anlamının bir yoludur.

Halide Edip'in bu romanında karşımıza çıkan bir diğer tema kapitalizmin ele alınışıdır. Bu nokta Türkiye Cumhuriyeti'nin kapitalizmle nasıl bir ilişkisi olması gerektiğine dair Halide Edip'in görüşlerini yansıtmaya açısından da önemlidir. Romanda Cumhuriyet dönemiyle türeyen yeni zenginlerin ve kapitalist zihniyetin temsilcisi olarak karşımıza Sungur Balta çıkmaktadır. Bu kişi tam anlamıyla Batı taklitçisi ve haksız yere kazanç sağlayan, fırsatçı bir kişiliktir. Haşim'in babası eski asker Miralay Mithat da romanda geçen bazı ideolojik tartışmalar açısından önemli bir figürdür. Tatarcık romanında olay anlamında pek fazla iniş çıkış olmadığını söylemek mümkündür. Tatarcık'ın yaşadığı yer olan Poyraz köyde zengin ve köklü diye tanımlanabilecek bir aileye (Haşim'in ailesine) ait olan Feridun Paşa Korusu'na başta bahsedilen yedi gencin gelişi, aynı muhitte geçen çeşitli olaylar ve bu insanların birbirleriyle tanışması ve etkileşim içine girmesi, Recep'in Lale ile ve Haşim'in Zehra ile evlenme kararı almasıyla roman sonlanmaktadır. Çalışmanın bundan sonraki kısmında bu edebi eserdeki temel karakterlerin hangi temel temalarla eşleştiği ve bunların Türk Modernleşmesi konusunda Halide Edip'in düşüncelerini hangi bağlamda yansıttığı incelenmiştir.

1. CUMHURİYETİN ÖRNEK GENÇLERİ VE AYDINLARI OLARAK LALE VE RECEP

Kitabın ana karakteri olan Lale, Kurtuluş Savaşında hizmeti olmuş, becerikli, tutumlu ve fakir bir babanın ve sessiz sakin bir annenin kızıdır. Lale'nin hayattaki en büyük amacı yeni Cumhuriyetin ilkelerini ve

yeniliklerini halka benimsetebilmektir. Lale'nin bunu yapmaya başlayacağı yer, doğup büyüdüğü Poyraz köydür. Lale, Halide Edip'in romanlarından alışkın olduğumuz güçlü, bağımsız ve idealleri olan bir genç kadındır.

Sönmez (1973, s. 114), romanlarında Halide Edip'in bağımsız ve güçlü kişilikleri olan kadın baş karakterlerin toplumsal yaşamdaki yerlerine vurgu yaparken erkek karakterlerin ise bu kadın karakterler için engel oluşturduğunu iddia eder. Halide Edip'in romanlarındaki ideal kadınların karşısındaki toplumsal engelleri temsil eden bu erkek karakterlerin yanı sıra, ana kadın karakterleri destekleyen ve aynı idealizmi taşıyan erkek karakterleri de görmek mümkündür. Bu bağlamda Tatarcık romanında ideal kadın temsilinin erkek karakter olarak karşılığı Recep'tir. Recep, Halide Edip'in Sinekli Bakkal¹ eserinde yer alan Osman ve Rabia karakterlerinin romanın sonunda doğan çocuğudur ve Sinekli Bakkal romanında bu evlilik Doğunun ve Batının mutlu evliliği olarak resmedilmiştir. Recep, Tatarcık² romanında tam da bu örnek evlilikten beklenen şekilde Doğu'yu ve Batı'yı içine iyice sindirmiş, Batı'yı taklitten uzak duran ve Doğu'dan gelen değerleri unutmamış bir karakterdir. Recep tam da Halide Edip Adıvar'ın istediği şekilde Doğu'nun bizi âtil kılan taraflarından kurtulmuş ama dürüstlük, mertlik, samimiyet gibi değerleri de bünyesinde barındıran biridir. Bu karakter Adıvar'ın sentezci kimliğinin bir yansımasıdır. O da Lale gibi toplumu modernleştirmek istemektedir ve Lale'nin İstanbul'un periferisi olan Poyraz köyünü modernleştirme projesine destek vermeye söz verir. Recep, Londra'da eğitim görmektedir ve avukat olacaktır fakat para hırsıyla hareket etmemektedir. Recep'in eğitiminin amacını Lale ile geçen şu diyalogdan anlamak mümkündür (Adıvar, 2023, s. 243-244):

“Lale: Üniversite bitince ne yapacaksınız?”

Recep: Avukat olacağım.

Lale: Çok para kazanacağımıza eminim.

Recep: Ben de... Fakat para kısmı sırf bakkala, kasaba ait, asıl maksadım başka... Halkın avukatı olacağım. Avukat tutmaya muktedir olmayanların haklarını müdafaa edeceğim...Siz onları (Poyraz köyü halkını) modernleştirirken..., ben de onlara nereden

---

¹ Sinekli Bakkal, İstanbul'daki II.Abdülhamit dönemindeki Türk toplumunun panoramik bir tablosunu çizer. Olay örgüsü topluma yayılarak genişleyen roman, siyasal, toplumsal ve dinsel sorunlarla örülmüş olarak gelişir. II.Abdülhamit döneminin İstanbul'unu, her zümreden insana yer vererek anlatmasıyla okuru kendisine çeken eserde fakir kenar mahallesi, zengin konakları ve saray çevresi yer alır (Moran, 2018, s. 157).

² Tatarcık romanı, Halide Edip'in "Sinekli Bakkal" ve "Zeyno'nun Oğlu" romanlarının devamı niteliğinde bir romandır. Olcay Öner toy'a göre "Tatarcık'ta Doğu-Batı bileşiminin oluştuğunu görüyoruz. Bu romanda ayrıca aydın gençlerde uyanmaya başlayan köyü kalkındırma düşüncesi de verilmektedir(1984, s. 13)."

geldiklerini, köklerini, benliklerini, yaşamak ne demek olduğunu öğreteceğim.

Lale: Nasıl öğreteceksiniz?

Recep: ...Haftada bir, çocuklara kukla oynatacağım.”

Görüldüğü gibi Sinekli Bakkal karakterlerinden Kız Tevfik, Rabia ve Osman etkisi Recep'in kişiliğinde rahatça hissedilmektedir. Sinekli Bakkal'da Rabia'nın Boğaz kıyısındaki evde Robert Kolejinden gelen org sesini duyup eğer oğlu olursa bu okula göndermek istediğine dair geçen konuşmada Osman, Rabia'nın bunu yapmasının oğlunda iki medeniyet arasında kalmaya ve kafa karışıklığına yol açacağını iddia ettiği, oğlunu Sinekli Bakkal olmayan her şeyden uzak tutmasını öğütleyişi ve Rabia'nın buna karşı çıkışı yer almaktadır. Anlaşılan bu tartışmada Rabia galip gelmiştir çünkü Recep, Robert Kolejinden mezun olmuştur ve Tatarcık'ta anlatıldığı haliyle içinde hiç de daimî bir didişme ve çarpışma yaşamamaktadır. Aksine Recep mükemmel bir sentez olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda verdiğimiz diyalogda aynı zamanda Halide Edip'in Batılılaşma fikrinin tesiri de görülmektedir. Halide Edip, Batılılaşmanın aşamalı olarak ve kültürel belleğin dikkate alınarak gerçekleşmesinden yana tavır almış bir yazardır (Kanter, 2020, s. 1036). Diyalogda medenileştirme amacının mazinin kaybedilmeden, köklere yapılan vurguyla gerçekleştirilmesi gerektiğinin okura aktarıldığı görülmektedir. Kısacası yazar, kök değerlere olan bağlılığın kopmamasını arzu etmektedir.

Lale ve Recep'in ideali olan modernleştirme projelerinde kuşaklar arasında cumhuriyetin yeniliklerinin benimsenmesine dair farklılıklara da rastlanmaktadır. Orta yaşlı ve yaşlı kesimin modernleşme projesine olan direnci ve bu yaşta insanların hayatında elle tutulur bir değişikliğin gerçekleşmemiş olmaması gibi olgular romanda yer almaktadır. Kitapta bu husus şu sözlerle net bir şekilde ifade edilmektedir (Adıvar, 2023, s. 44):

“...Çünkü bir ayakları çukurda olan bu ihtiyarlara memlekete baştan başa yeni şekil veren, yeni düşünceler salan inkılap devri uzun müddet kuru bir laftan ibaret kalmıştı. Şimdi onun hakikat olduğunu büyüyen, mektebe giden torunlarından, onların çetrefil laflarından seziyorlar... “Medeni yapacağız” tabirinden ihtiyarlar şimdi Azrail gibi korkuyor...”

Bu ifadeler aynı zamanda Türk modernleşmesinin yöntemi ve kapsamına dair ipuçları da barındırmaktadır. Şöyle ki; özü itibariyle Batılılaşarak modernleşme en başından beri değişim sürecinin kabul gören bir yöntemi olmuştur. Fakat değişme isteği halktan gelmemiş, yönetici ve aydın kesim tarafından toplumsal dönüşüm *tepeden bir etkiyle* bir yöntem olarak benimsenmiştir. Modernleşme projesinin bir tarafında modern olmayı hayati derecede önemseyen seçkin kesim varken diğer tarafında da seçkinleri şaşkınlık içinde bırakacak bir duyarsızlığa sahip halk vardır. Halkın duyarsızlığı ise süreci anlayamamalarından ziyade seçkinler tarafından

kendilerine dayatılanların, yaşadıkları problemlerle ilgisizliğinden kaynaklanmıştır. Kısacası seçkinlerle halkın dünyaları farklıdır (Vatandaş, 2013, s. 82-83). Romandaki orta yaşlı ve yaşlı kesimin değişimden korkmasının temelinde de modernleşme projesinin tabandan gelen taleplerle şekillenmemesinin yattığını söylemek mümkündür.

Kitapta bu medenileştirme/modernleştirme projesine dair başka bir örnek olarak Tatarcık'ın Poyraz köyü halkına yaya kaldırımını kullanma alışkanlığını kazandırmaya çalışması verilebilir. Lale'nin amacı; yolun tam ortasından yürümeye alışmış bu kişilere, yolun kenarından yürümeleri gerektiğini öğretmektir, bunu da "...Niçin mektebe, üniversiteye gittim zannediyorsun?..Sizin gibi köhne kafaların içini gençleştirmek, sizi medenileştirmek için ... (2023, s. 35)" diyerek çok açık bir şekilde ifade etmektedir. Ayrıca Poyraz köyü modernleştirme fikrini kendisine aşlamış olan Miss Barkley ile yaptığı sohbet sırasında Barkley'in "sen hiç flört yapmaz mısın?" şeklindeki sorusuna Lale'nin "Vaktimiz yok. Gençlerin bugünkü işi kurulan yeni cemiyeti temelleştirmek, eski fikirler ve anelerle mücadele etmek (2023, s. 76)." şeklinde cevap vermesi Lale'nin hayatını bu işe ne kadar çok adadığını göstermektedir. Zaten kitabın sonunda Recep ve Lale'nin evlenme kararı aldıkları konuşmanın ana temasını da bu modernleştirme/medenileştirme projesi oluşturmaktadır. Bu evlilik aynı ideallere sahip iki karakterin evliliğidir.

Halide Edip, Helen Barkley'in gözünden Lale'yi anlatırken bize yine doğru Batılılaşmadan ve modernleşmeden ne anladığı konusunda ipuçları verir. Öncelikle Lale ve Barkley arasında geçen konuşmalardan şu anlaşılmaktadır ki Lale her ne kadar Amerika'nın medeniyetine yakından ilgi gösterse de "pek sağlam tenkitler" yapmaktan da geri kalmamaktadır. Ayrıca Barkley'e göre Lale, onun Amerikalı genç arkadaşlarından pek de farklı değildir. Barkley ve Lale aynı dili konuşabilen ve birçok noktada birbirlerini anlayabilen iki geçtir. Ayrıca Halide Edip, Barkley'in gözünden taklitçi yeni zengin Türklerin de eleştirisini yapmaktadır:

"...Bebekte gördüğü yeni zengin Türk evleri bazen zevkli, ekseri zevksiz, mukallit ruhlu adamların yurdu hissi vermişti...Bir tarafta ucuz bir stüdyo, öbür tarafta otları fırlamış minder ve döşemeler... Ne eskisi geçmiş bir medeniyet ve güzellik hissi veriyor ne de yenisi ölü bir mazinin üstüne aşılana zavallı bir Avrupalılıktan ileri geliyor" (2023, s. 79).

Fakat Lale ve Recep bu tür taklitçilerden çok uzak duran iki gençtir, onların içinde birbirine tezatlık gösteren ve yapmacık görünen hiçbir şey yoktur. Romanda Lale ve Recep'in dikkat çeken bir diğer ortak özellikleri ise ikisinin de atletik vücutlara sahip ve sporcu olmasıdır. Lale hiç aksatmadan her gün yüzer. Recep ise yüzme sporunda derece alacak kadar iyi bir yüzücüdür. Buradan hareketle Halide Edip'in sporu Avrupalı bir alan olarak gördüğünü ve kadın erkek ayrımı yapmadan bu özelliğin Cumhuriyet insanına kazandırılmasını dilediğini söylemek mümkündür.

Lale'yi ele alırken onu Sinekli Bakkal'daki Rabia³ ile karşılaştırmak yararlı olacaktır. Rabia bilindiği gibi Doğu'yu temsil eden bir figürdür ama Lale, Rabia gibi tam anlamıyla Doğu'yu temsil etmemektedir. Lale, ideal Cumhuriyet gencini ve aydınını yani bir sentezi temsil eder. Lale'nin annesi Sinekli Bakkal sokağındaki kadınlardan farklı bir figür değildir, babası ise İngilizce konuşabilen, çok okuyan, birçok yeri gezip görmüş ve belki de Lale'nin Batı ile ilişkisinin bu kadar sağlam olmasını sağlayan bir karakterdir. Recep'in babasının Osman gibi tam bir Batı temsilcisi olduğu ileri sürülemez de Lale'nin babası Tatar Osman, yaşadığı dönem için görece Batılı biri ve belki de daha o zamanlarda ortaya çıkmış ideal bir sentezdir. Romanda Lale'nin babasına sık sık birçok yönden benzemesine dikkat çekilmiş olması tesadüf değildir. Lale ile Rabia'nın mukayesesine devam edilecek olursa Lale'nin içinde oldukça fazla Batı vardır; İngilizceyi çok iyi konuşması, kılık kıyafetinin gerektiğinde taklitten uzak bir şekilde Batıya yaklaşabilmesi, spor yapması, Batı tarzı eğitimi gibi etkenler onu Batı'ya yaklaştırır, fakat Rabia, hafız ve muhafazakâr bir kadın olarak Doğu'ya ait bir kadındır. Ancak Lale de her ne kadar Batı ile sıkı ve kopmaz ilişkiler kursa da mütevazilik, yardımseverlik, lüksten ve aşırı masraftan kaçınma, dürüstlük, mertlik gibi Halide Edip için elzem olan ve Doğu'nun değerleri olarak görülen özellikleri taşımaktadır. Fakat son kertede Lale de Rabia da kendi ayaklarının üstünde durabilen, hiçbir erkeğe muhtaç olmadan yaşayabilen ve gerektiğinde savundukları değerler için çevrelerine meydan okuyabilen karakterlerdir.

2. SAFA KARAKTERİ ÖZELİNDE SOVYETLER BİRLİĞİ ELEŞTİRİSİ

Safa, Tatarcık romanının dikkat çeken bir başka karakteridir. Romanda Safa karakteri üzerinden Halide Edip'in Sovyetler Birliği'ne karşı olan eleştirilerini görmek mümkündür. Öncelikle Safa'nın “dinsiz” bir genç oluşuna dair büyük bir vurgu vardır ve Sovyetler Birliği eleştirisi de bu noktadan başlamaktadır. Safa, babası Hacı İbrahim Efendi gibi içi “kudret dolu” bir gençtir fakat kendini bildiği günden itibaren babasına ve babasının temsil ettiği değerlere isyan etmiştir. Senelerce babasının elinde bir kukla gibi oynatılmış, onun taassubuna karşı içinde büyük bir hınç ve kin biriktirmiştir. Babası için Müslüman olmayan herkes asılmaya layık, işkence edilmesi lazım insanlarken Safa için yalnız dindar olanlar değil, din meselesine lakayt olanlar da insanın en büyük düşmanı, kökleri kazınması lazım gelen, medeniyeti kurutan yabancı muzır otlardır”. Yani “...Hacı İbrahim Efendi ne kadar eski

---

³ Sinekli Bakkal romanının ilk kısmını mahalle, Rabia ve ailesi oluşturmaktadır. İmam olan büyükbabası tarafından hafız olarak yetiştirilen Rabia, Mevlevi şeyhi Vehbi Dede'den alaturka musiki dersi de alır. Adivar, romanda Rabia ile sonradan Müslüman olan Peregriniyi o dönemde örneklerine rastlanan sosyal tipler oldukları için değil soyut kavramların simgesi olarak kullanmıştır. Adivar'ın Rabia ile Peregriniyi simgeleştirmesi Doğu ve Batı kavramlarıyla ilgili olup evlenmelerinin de simgesel bir anlamı vardır (Moran, 2018:172).

usul bir softaysa, Safa da o kadar yeni biçim bir softadır. Yani fikir itibarıyla birbirinin zıddı, mizaç itibarıyla birbirinin aynı, telkin vasıtaları tamamen birbirine benzer iki örnektir (2023, s. 87).

Romanda Hacı İbrahim Efendi'den her ne kadar uzun uzun bahsedilmemişse de aslında bu kişinin, oğlu Safa üzerinde çok büyük bir etkiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Halide Edip'e göre, katı ve hoşgörüsüz din yorumlamasının varabileceği kötü sonuçlardan biri, Safa gibi aşırıya kaçmış ve kendini dine karşı çıkmakla var etmeye çalışan yeni bir nesildir. Yani şunu söylemek mümkündür: Safa karakteriyle eleştirilen değer sistemi sadece Sovyetler Birliği'ni değil, bunun yanında katı İslam anlayışındaki grupları da içermektedir. Safa'nın tehlikeli fikirlere kendini kaptırmış bir figür olarak ortaya çıkışında dönemin etkisi de büyüktür çünkü Safa aslında dine karşı çıkışının politik düzeyde yansımaları Sovyetler Birliği ideolojisinde bulmakta ve ona sarılmaktadır. Ayrıca Safa'nın alt sınıftan gelip başkalarının maddi yardımıyla Galatasaray'da okuması ve buradaki insanlarla sınıfsal farklılıklar yüzünden uyum sağlayamadığına inanması, onu yine sosyalist söyleme yakınlaştırmaktadır. Romanda Safa'nın Bolşevik hayranlığının iki sebebi olduğu ileri sürülür; biri komünizmin din düşmanlığıdır ikincisi ise kan ve zorla yeni bir sistem getirilmek istenmesidir. Halide Edip, Safa'nın bu ideolojiyi benimsemesini çocukluğunda yaşadıklarına ve kişiliğindeki şiddete eğilimli yana bağlar fakat aynı zamanda ideolojik ve düşünsel çerçeveyi de yok sayar. Yazara göre ideal yeni Türk neslinin temsilcilerinden biri olan Recep'in ağzından "Senin davanda fikir tarafı solda sıfır, Safa. Yalnız ihtiras tarafı hâkim. O ihtiras da sırf babana kinin, gayzın... Senin yaratacağın model dünyaya en vahşi bir Afrika kabilesini ben tercih ederim azizim... (2023, s. 201-202)" sözlerinin çıkmış olması bunu desteklemektedir.

Romandaki Sovyetler Birliği eleştirisi modernleşme tartışmaları ile çok yakından ilgilidir çünkü Safa karakteri eleştirisi üzerinden alternatif modernizasyon projesi olarak Sovyetler Birliği'nin reddi görülmektedir. Safa da Batının/Avrupa'nın "köhne" değerlerini eleştirir, O da Halide Edip gibi boyalı kadınları, Avrupa'yı taklit eden figürleri, milletin üstünden zengin olan yeni kapitalist sınıfı eleştirir fakat onun ileri sürdüğü sistem, Halide Edip'e göre bize yol gösterici nitelikte değildir. Öncelikle Safa yani Sovyetler Birliği demokratik değildir, Halide Edip romanda "Zaman zaman komünistlerin demokratik Avrupa usullerini alacaklarını işittikçe onlardan derhal soğurdu (2023, s. 88)" diyerek Safa'nın antidemokratik tarafını açıkça vurgulamaktadır. Bu bağlamda Halide Edip'e göre Safa'nın ilkel bir polis zihniyetiyle hareket eden biri olduğunu, hakkaniyetten uzak, baskıcı bir adalet anlayışını temsil ettiğini söylemek mümkündür. "Senin adalet anlayışının galebe çaldığı gün, Safa, dünya muazzam bir zindan, insanîyet beş on kırbaçlı zindancının sürdürdüğü bir mahpus alayı olacaktır (2023, s. 124)" sözleri yazarın bu düşüncelerini yansıtmaktadır. Ayrıca yazar yine Safa üzerinden Sovyetler Birliği'nin sanat anlayışını eleştirmektedir. Örnek olarak Safa'nın, Shakespeare'i okumamasının nedenini "...Büyük şiirmiş, büyük nesirmiş,

bunlar bana vız gelir...Ben içindeki fikre bakarım. Bugün kurmak istediğim dünya nizamına yarar yeri var mı, yok mu? Sanat mikeyası da ilim mikeyası da benim için bundan ibaret (2023, s. 201).” şeklinde açıklamaktadır. Sovyetler Birliğı’ni temsil eden Safa’nın bu açıklamasından hareketle Halide Edip’e göre Sovyetler Birliğı alternatif bir modernizasyon örneğı değıldir çünkü onun objektif bir bilim ve sanat anlayışının olmadığı iddia edilebilir. Halide Edip’in gözünde Sovyetler Birliğı için sanat, edebiyat ve bilim, sadece kendi kurmak istedikleri yeni düzenin ifadesi olabildiğı ve bunu kurmaya yardım ettiği ölçüde değıerlidir ve bu yönüyle bizim kurmaya çalıştığımız yeni düzen için bir örnek teşkil etmemektedir.

Safa karakterinin bir diğere yönü ise “yanlış Batılılaşan” karakterler ile ortak bir yön olarak taklitçiliktir. Safa “dışı moda, içi softa” şeklinde tasvir edilirken aslında içinde bir taklitçilik barındırdığı ifade edilmiştir. Yani bir kısım insanlar Paris’i, Berlin’i ve Londra’yı kendi değıerleri ile bütünleştirmeden taklit ederken Safa, Moskova’yı taklit etmektedir. Halide Edip’in bizi biz yapan değıerlerden biri olarak algıladığı tasavvufi İslam yorumunu da reddeden Safa’nın, Marx’ı da çok iyi içine sindirmediğı, zaman zaman kendiyile çeliştiğı de romanda yer almaktadır. Romanda geçen “... senin (Safa’nın) ağzından o kadar çok birbirini tutmayan (Marx’ın) tefsirlerini dinledim ki (2023, s. 125).” ifadeleri ile Safa’nın sosyalist düşüncenin ana referanslarında bile tutarlı bir karakter olmadığı ileri sürülmektedir. Yani Cumhuriyet gençlerinin modernleşme sürecinde kendilerini sakınmaları ve taklitten uzak durmaları gereken diğere bir düşünce sistemi olarak Sovyetler Birliğı ideolojisi öne çıkmaktadır. Kitapta bu düşünce sisteminin eleştirisinin yoğunlaştığı yer din düşmanlığı noktasıdır.

Dinin reddi eserde iki figürde baskın olan bir özelliktir; bu kişiler Safa ve Miralay Nihat’tır fakat Halide Edip, Miralay Nihat’ın ve Safa’nın dinsizlikleri arasında keskin bir ayırım yapmaktadır. Miralay’ın dinsizliğinde “insanın aklını efsane zincirinden kurtarmak, akla hudutsuz bir saha, muhakemeye yalnız ve yalnız hakikat arayan, hakikate dayanan bir yön vermek emeli” (2023, s. 202) varken Safa’nın dinsizliğinin amacı “insan dimağına yeni bir zincir vurmak” şeklinde tanımlanmaktadır. Miralay’ın temsil ettiği dinsizlik biçimi Avrupa tarzı bir dinsizlik iken, Safa’nın temsili Moskova tarzı bir dinsizliktir. Aslında Halide Edip her iki figürün de dinsizliğini bir “din” olarak tanımlamaktadır; Miralay’ın dini “sakin, liberal, heyecan karışmayan, kitaplar arasında esasları tespit edilen bir din...” iken Safa’nın benimsediğı din ise “...karanlık ve azgın bir içgüdünün, isyanın, tahakküm arzusunun, cidalin doğurduğu karanlık ve iptidai bir din... (2023, s. 173)” şeklinde betimlenmiştir. Fakat burada Halide Edip’in Avrupa tarzı dinsizliği, akla sınırsız yer açma amacı taşıdığı için övdüğü zannedilmemelidir çünkü bu düşüncenin temelinde her ne kadar yüksek bir emel var ise de yazar bu emelin gerçekleştirilmediğini ve bu yolun çatallaştığını iddia eder.

3. HALİDE EDİP'İN KAPİTALİZME YAKLAŞIMI: KAPİTALİST MANTIĞIN TEMSİLCİLERİ OLARAK SUNGUR BALTA VE AHMET

Romanda ele alınan diğer unsurlar Türkiye'nin modernleşme/Batılılaşma ile deneyimlediği kapitalistleşme süreci ve yeni oluşan sınıfsal yapıdır. Halide Edip, "...Büyük Harp'ten sonra meydana çıkmış zenginlerin bazılarından bahsedilirken "kapital, sermaye, millî servet, vesaire" birtakım yeni laflar ediliyor, umumun anlayamadığı bir felsefe yapılıyor... Hangisinin serveti bir hastaneye, bir mektebe, bir hayırlı işe verilmiş ki, yâd etsin!" (2023, s. 43) şeklindeki yorumla bu yeni gelişen sınıfa eleştirilerde bulunur. Romanda yeni türedi zenginler olarak tabir edilen bu sınıfın temsilcisi Sungur Balta isimli kişidir. Bu isim ayrıca taklitçi Batılılaşma ve yozlaşma gibi sorunları da bünyesinde barındıran biridir. Bay Balta'nın taklitçiliği evinin dekorasyonundan, gereksiz şekilde dinsiz görünmeye çalışmasına kadar uzanmaktadır. Bay Balta'nın zenginlere bakışını kendi ağzından çıkan şu sözlerde görmek mümkündür: "Bir cemaatin hakiki amiri, hakiki medeni alimi zenginlerdir. Bir milleti büyük yapan ... dehalarıyla servet sahibi olanlardır..." (2023, s. 217). Sungur Balta ayrıca paranın açamayacağı kapı olmadığına inanan ve para kazanmak için rüşvet gibi yöntemlere başvurmaktan da çekinmeyen bir figürdür. Aynı zamanda zengin bir adam olarak metresi olması gerektiğine inanmak gibi ahlâki yozlaşmanın izlerini de taşımaktadır. Halide Edip, kapitalist zihniyetin çirkin taraflarını Sungur Balta karakteri üzerinden sergilemeye çalışmıştır. Bay Balta'nın ahlaki yönden yozlaşmışlığı kitabın pek çok yerinde okuyucuya aktarılmaktadır. Sonradan zengin olan ve alafranga bir hayat yaşayan Bay Balta'nın en büyük korkusu, çevresinin kendisine hürmet göstermemesidir. Yazar, Bay Balta'nın bu endişesini şu ifadelerle anlatır (2023, s. 37):

"...Hatta milyoner olduktan sonra bile etrafındaki hürmet ve huşunun şahsına değil, servetine, gösterişine olduğunu anlayacak kadar zekâsı vardır. Buna rağmen etrafın gösterdiği hürmet ve korku suni dahi olsa yine onsuz yaşayamayacak kadar ona ihtiyacı da vardır. Bu adamın bir tek endişesi var: Yaşamak için hava kadar kendini muhtaç bildiği bu tabasbusu kaybetmek..."

En başta bahsettiğimiz yedi gencin arasından Ahmet ise kapitalist mantığı en bariz şekilde temsil eden kişidir. Yazar bu durumu şu sözleriyle net bir şekilde açıklar (2023, s. 89):

"Yediler arasında Ahmet'in gönlünde hâkim olan "Mehlika Sultan" servettir...Ona göre fukaralık en büyük zillet, adeta içtimai bir hastalıktır..." Ahmet "sırf siyasi mevkisinden dolayı zengin olanları takdir etmez, ...müsrifleri, mirasyedileri istihfaf eder. Ona göre faydalı zengin zekâsı, çalışkanlığı ile para kazanan, yeni servet sahası bulan ve parasını sokağa atmayanlardır.

Ahmet ayrıca Sungur Balta'ya servetinden dolayı da bir hayranlık beslemektedir. Ahmet'in amacı çok para kazanmaktır ve zaten onun için "...yalnız zengin milletler, yalnız paralı fertler kuvvetlidir, medenidir... (2023, s. 89)",

yani Ahmet'in bir aydın olarak medenileştirme projesinde kapitalistleşme en temel gaye ve düsturdur. Bu noktada Bay Balta ile Ahmet'i birbirinden ayıran unsur, Ahmet'in Bay Balta gibi taklitçi ve dürüstlükten uzak olmamasıdır. Bay Balta yozlaşmış bir karakter iken Ahmet öyle değildir, ama Halide Edip yine de Ahmet'i örnek alınması gereken bir karakter olarak sunmaz. Öteyandan Ahmet karakterinin tutumu tamamen tamamen kötülenmez de. Şu açıktır ki Ahmet'in yolu "üstünden ancak üç beş fert" in geçebileceği yol iken, Halide Edip bütün Türk halkı için bir yol aramaktadır. Kısacası Halide Edip'in bir fikir olarak kapitalizmi reddetmediğini Ahmet karakterini Bay Balta karakterinden daha düzgün ve dürüst çizmesinden anlamak mümkündür. Özellikle o dönemde kapitalizme alternatif olarak görülebilecek sosyalist sisteme çok ağır eleştirilerde bulunuyor olması Halide Edip'in ekonomik anlamda kapitalizme bir alternatif aramadığını ancak Cumhuriyetin kuruluşunun kapitalistleşmeden daha farklı ve çeşitli idealler içerdiğine inandığını göstermektedir.

4.“YANLIŞ BATILILAŞMIŞ” KADIN ÖRNEKLERİ OLARAK ZEHRA, FİTNAT VE DÜRDANE

Halide Edip Adivar'ın ilk yapıtlarında karşımıza çıkan ideal kadın imgesi toplumda birbirine karşıt sunulan bazı değerleri uzlaştırması bakımından önemlidir. Bir tarafta cahil ve İslâm-Osmanlı geleneklerine uygun yaşam süren bir kadın bulunur. Bu karakter geri kalmış bir uygarlığın temsilidir. Karşı tarafta ise Batılılaşmış kadın yer alır. Bu kadın köklerinden uzaklaşmış, değerlerini yitirmiş ve serbest davranışlar sergileyen bir tiptir. Adivar, eserlerinde bu iki zıt ve çelişkili kadın profilini uzlaştırarak kendi kafasındaki ideal kadın imgesini okuyucuya tanıtır. Adivar'ın sentezindeki kadın imgesi Batılılaşmış fakat ulusal değerlerine bağlı kalmış; eğitilmiş ama aynı zamanda ahlâklı kadındır. Adivar'ın kadın karakterleri, Lale karakterinin sık sık yüzmesi, ata binmesi vb. gerektiğinde bir erkek gibi spor yapan kişilerdir (Moran, 2018, s. 156). Çocuk terbiyesi, kadının eğitimi ve rejim meselesi gibi çeşitli alanlarda yazılar kaleme alan Halide Edip'in yazılarının ortak noktasının cemiyete ve dolayısıyla hayata şekil verecek şahsiyetlerin yetiştirilmesi olduğunu söylemek mümkündür. Burada anneye özellikle dikkati çeken yazar, ancak şahsiyet sahibi bir annenin iyi bir evlat yetiştirebileceğini söyler. Gelecek de böyle şahsiyetli bir şekilde yetiştirilmiş gençlere emanet edilebilir (Tezcan, 2012, s. 11). Kadın meselesi Halide Edip için annelik mevzu bahis olduğundan büyük önem taşır. Kadına ve bilhassa kadının eğitime oldukça önem veren Halide Edip, Tatarcık romanında da bunun bir örneğini Lale karakteri üzerinden okuyucuya sunmaktadır. Diğer

yandan romanda, ideali temsil etmeyen farklı kadın karakterlerle de karşılaşmak mümkündür.

Halide Edip'in romanlarındaki kadın karakterleri kategorize edilecek olunursa bu kategoriler; geleneği temsil eden kadınlar, “yanlış batılılaşmış” kadınlar ve ideal kadınlar olarak özetlenebilir. Geleneksel kadınlar genelde genç kadınlar değildir, daha yaşlı kadınların bu grubu oluşturduğu görülür ve bu kadınlar eski düzeni temsil etmektedir. Eski düzenin değerleri ile ilişkilendirildikleri için Halide Edip bu kadın karakterlere eleştirel yaklaşmakta (Calayir Küçükgörmen, 2010, s. 40) fakat “yanlış Batılılaşmış” kadınlara kıyasla bu kadınlara karşı daha yumuşak bir tutum sergilemektedir.

“Yanlış Batılılaşma” tıpkı Tanzimat Devri yazarlarında olduğu gibi Cumhuriyet Devri yazarlarının da ele aldığı ve dikkat çekmeye çalıştığı bir mesele olmuştur. Yenileşme devrinde yazarlar, Batılılaşma sonucu meydana gelen sosyal ve kültürel değişimleri eleştirel bir bakış açısıyla; “alafrangalık, kuşak çatışması, kadının konumu, flört, evlilik usullerindeki değişme, cinsellik, moda, ahlaki çöküntü, kültürel yozlaşma, eğitim, yoksulluk, aşk, sevgi, ihanet ve sadakat” gibi temalar çerçevesinde eserlerinde konu edinmişlerdir (Orman, 2016, ss. 108-109). Adivar'ın “Alafranga kadın” olarak betimlediği kadınlar eğlenceye düşkün, içtimai konulara ve ideallere uzak, cinsel kimlikleri ile ön plana çıkan tiplerdir (Calayir Küçükgörmen, 2010, s. 53). Bu analize uygun olarak Tatarcık romanındaki Alafranga kadın betimlemesine uyan karakterler Zehra, Fitnat ve Dürdane'dir.

Alafranga hayat göz önünde bulundurulursa Zehra, Lale'nin zıttı bir yaşam sergilemektedir. Lale ne kadar sade ise Zehra o kadar gösterişe, israfa ve lükse düşkündür. Yazarın şu ifadeleri Zehra'nın yüzeyselliğini gösterir niteliktedir: “...Orada yeşil gözlü, kızıl dudaklı bir vamp vardı, hepsi ona yanık yanık bakıyordu. Ama Hollywood'dan yeni gelmiş gibi bir mahluku.” “Zehra olacak...Onun işi gücü poz almak...” (2023, s. 76). Lale kendisinin ve annesinin geçimini sağlamayı başarabilecek kadar ayaklarının üstünde durabilen biriyken Zehra'nın geleceği tamamen evleneceği erkeğe bağlıdır. Zehra'nın Lale gibi ideolojik idealleri yoktur, onun kafası geleceğini en iyi şekilde garantiye almak için zengin ve parlak koca adayını seçmek için çalışır. Zehra kıyafetiyle ve tavırla Batılı görünmeye çalışır fakat bu çabasının altındaki gaye Batılı olma modasına uymaktır. Mesela İngilizce öğrenmeye çalışmasının sebebi lisan bilen kızların daha iyi koca adaylarına sahip olmasıdır. Bunların yanı sıra yazar Zehra karakterinin bir erkek tarafından neden tercih edileceğini açıkladığı şu ifadeleriyle aslında toplumdaki silik ve muhtaç kadın profilini de açıklamış olur: “...azap verdiği kadar zevk verdiği için sever, kendinden himaye istediği, süs ihtiyaçları için çalıştığı ve nihayet erkekte mülkiyet gururu ve tefevvuk hülyalarını okşadığı için sever...” (2023, s. 111). Kadınların eğitilmiş ve kültürlü olmasını ve kendi ayakları üzerinde durmasını isteyen Halide Edip'e göre kadınlar ancak milli ve Batılı bir sentez ile güçlü bir kişilik sahibi olabilirler (Karabulut ve Tilek, 2021, s. 11). Yazarın ideal kadın tiplmesi göz önünde bulundurulursa Zehra'nın bu ideallik

vasıflarından ne kadar uzak olduğu ve ancak bir erkeğin himayesi altında bulunarak var olabileceği aşikârdır.

Romanın zengin erkek avcısı diyebileceğimiz diğer karakterleri ise Fitnat ve kızı Dürdane'dir. Fitnat yalnız kızı için değil kendisi için de lüks bir hayat yaşama arzusundaki bir karakterdir. Kızıyla aralarında geçen şu muhabbet zengin erkek avcısı kadın profilini yansıtmaktadır (2023, s. 215):

“Bu akşam çok dikkat et Dürdane.”

“Neden?”

“Yedi genç var.”

“İsterse on yedi olsun, bana ne?”

“İçlerinde bakkal ve müezzin oğlu bile var.”

“Gary Cooper'a benzeyen kimin oğlu?”

“Cızzz...”

“O halde zayıf, kara gözlü oğlan...Gözüm pek kesmiyor.”

“Para, sefaret, Avrupa'da lüks hayat!”

Fitnat karakterinin tek emelinin İstanbul'un zenginlerinden bir Bey'i elde etmek olduğu kitabın pek çok yerinde geçmektedir. Halide Edip'in ideal kadın profilinin tam zıttı bir karakter olarak Fitnat, her ortamda kendisi için zengin bir eş aramaktadır. Mesela eserin bir bölümü olan *Suzan'ın İsim Gecesi'nde* yazar, şu ifadeler ile Fitnat'ın bir erkekte aradıklarını çok net bir şekilde açıklamaktadır: “...Fitnat onun kocaman karnını, kat kat gerdanını, beyazları bulanık küçük kurnaz gözlerini değil, milyonlarını görüyordu...” (2023, s. 225).

Halide Edip, Tatarcık romanında birbirine zıt karakterlere yer vererek dönemin genç kadınlarını ele almaktadır. Bir tarafta “...bu köhne meskenlerin Kandilli Lisesine, üniversiteye hatta Arnavutköy Kolejine giden kızları vardır (2023, s. 14) ...” dediği eğitilmiş bir nesil, diğer tarafta da “...İşte teselli tarafı: Dürdane'nin daima mezatta, daima en çok arttırmanın üstünde kalan bir meta olması.” (2023, s. 246) dediği sığ kadın figürleri bulunmaktadır. Her halükârda Halide Edip eserlerinde, Doğu ile Batı'yı bünyesinde sentezleyebilmiş, Cumhuriyet yenilikleriyle münasebeti olan genç bir neslin özlemini kadın karakterler üzerinden yansıtmış bir yazardır.

Sonuç

Tatarcık, Halide Edip'in Millî Mücadele sonrası dönemin değişim ve dönüşümünü küçük bir köy üzerinden ve bu köyde meydana gelen değişimler yönünden ele aldığı bir romandır. Tatarcık romanının karakterlerinin her biri üzerinden dönemin izlerini ve yeni kurulan Cumhuriyetin fikrî duruşunu Halide Edip'in gözünden takip etmek mümkündür. Halide Edip için Doğu-Batı ikilemi içerisinde seyreden bir medeniyet dönüşümünde yeniliklerin yanı

sıra ahlaki çöküntüler, yozlaşmalar ve alafrağa hayatın sığı ve yüzeysel yanları da okuyucuya dolaylı yollardan aktarılmaktadır.

Eserin ana karakteri Lale ya da romana adını veren lakabı ile Tatarcık, 1930'lu yılların genç neslini temsil eden ideal bir kadın figürü olarak karşımıza çıkar. Bu karakterin oluşturulmasında Halide Edip Adivar'ın yaşanan değişim karşısındaki şahsi tavrı, kadınlara bakış açısı ve ideal kadın olarak bağımsız bir kadın tipini benimsemesi etkili olmuştur. Romanda yer alan ve “yediler” diye anılan yedi genç, erken Cumhuriyet döneminde yurt dışında tahsil görmüş, kendisini yetiştirmiş, yeni kurulan Cumhuriyet için emelleri ve hedefleri olan gençlerdir. Bu gençler ortaklaştıkları bu noktalara rağmen, farklı siyasi ve toplumsal akımların etkisi altındadır. Bu özellikleri ile dönemin siyasi ve sosyal hayatındaki farklılaşmaları ve kutuplaşmaları yansıtırlar.

Türk moderleşmesinin 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl ilk çeyreğindeki öncü aktörleri olan genç aydınların hedefi, kendi ideallerini hayata geçirmektir. Halide Edip, romanında farklı idealleri ve siyasi akımları yansıtan genç karakterler kurgulayarak bu akımları onların üzerinden tartışmaktadır. Tatarcık romanında Sovyetler Birliğini ve onun ideolojisini temsilen sunulan Safa ve kapitalist idealler ile hareket eden Ahmet karakterlerinin ele alınışı, Halide Edip'in gözünden Türkiye Cumhuriyeti'nin bu iki etkiye karşı alması gereken tavrı yansıtmaktadır. Romanda İstanbul'un yeni türedi zenginlerinden olan bir ailenin de yer alması, Halide Edip'in oluşan bu yeni toplumsal kesime olan tavrını görmemizi sağlar. Romanda ele alınan kapitalizm-sosyalizm ikiliğinin yanısıra kapitalizmin “iyi” ve “kötü” formları arasındaki fark da Halide Edip'in gözünden aktarılmıştır. Bu anlamda Tatarcık romanı, Cumhuriyetin kapitalizm ile kurduğu ilişkinin nasıl olması gerektiğine dair aktardıklarıyla da önemlidir.

Romanda, romanın ideal karakterleri olan Lale ve Recep'in üzerinden zaman zaman vurgulanan bir diğer toplumsal mesele, cumhuriyet ideallerinin halka anlatılması ve benimsetilmesidir. Romanda işlenen bu tema, Cumhuriyet ideallerinin özellikle daha önceki kuşaklar tarafından benimsenmekte zorlanılmasını yansıtmaktadır. Halide Edip'e göre, gençlere ve aydınlara düşen görev kuşaklar arasındaki bu iletişimin sağlanmasıdır.

Türk modernleşmesinde Tanzimattan itibaren aydınlar arasında tartışma konusu olan “Batı'dan neleri almalıyız?” sorusu bir kesim tarafından tedrici bir yol izlenmesi gerektiği yönünde cevap bulurken diğer kesim tarafında ise topyekün bir değişimle mümkün olacağı iddiası ile yanıtlanır. Bu bağlamda Tatarcık romanı, bir Cumhuriyet dönemi aydını olan Halide Edip'in modernleşme meselesine sentezci bir yaklaşımla çözüm bulunabileceğine dair inancını yansıtır. Yazara göre dönemin ideallerini hayata geçirecek olan gençler, köklerinden kopmadan ve geleneği unutmadan yeniliklere açık olmalıdır. Daha net bir ifade ile Halide Edip için Doğu ile Batı'nın sentezi gençliğin idealini oluşturmalıdır.

Kıscacası Halide Edip Adivar Tatarcık romanında, kendi şahsi tutumundan yola çıkarak idealize ettiği Lale karakteri ile bizlere eğitilmiş kadının o dönemdeki toplumsal misyonunu göstermektedir. Halide Edip her ne kadar bağımsız ve güçlü bu kadın karakteri yarattıysa da Lale kendisi ile aynı ülküleri paylaşan Recep ile evlenir. Bu anlamda Halide Edip'e göre Cumhuriyet'in ideal kadını bağımsız olsa da yalnız yürümemelidir. Yukarıda da ifade edildiği üzere Cumhuriyet nesli Halide Edip'in gözünde Doğu ile Batı'yı sentezleyebilmiş, kendi ayakları üzerinde durabilen genç kadınlar ve onlara engel teşkil etmeyecek bilakis onlarla beraber yol alabilecek kadın ve erkeklerden oluşmalıdır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Zeynep Serap Tekten: %50, Zeynep Sancaktutan: %50

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Zeynep Serap Tekten: 50%, Zeynep Sancaktutan: 50%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Tekten, Z. S. & Sancaktutan, Z. (2024). Halide Edip'in gözünden Cumhuriyetin sosyo-kültürel idealleri: Tatarcık romanı üzerinden bir değerlendirme. *Akademik Hassasiyetler*, 11(24), 355-374. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1388112>

Kaynakça

Adivar, H. E. (2022). *Sinekli bakkal*. Can Yayınları.

Adivar, H. E. (2023). *Tatarcık*. Can Yayınları.

Calayır Küçükgörmən, G. (2010). *Halide Edip Adivar'ın romanlarında kadın ve kadın eğitimi* [yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.

Enginün, İ. (1989). *Halide Edip Adivar*. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Enginün, İ. (2018). *Yeni Türk edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)*. Dergâh Yayınları.

- Erdoğan, T. (2019). Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e değişen kadın kimliği: Halide Edip Adıvar'ın romanları. Köksal A. (Ed.), *Edebiyat sosyolojisi incelemeleri* içinde (s. 285-306). İz Yayıncılık.
- Kanter, B. (2020). Halide Edip'in romanlarında İstanbul'un geleneksel ve modern yüzü. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 9(3), 1033-1049.
- Karabulut, M. ve Tilek, M. (2021). Halide Edip Adıvar'ın romanlarında idealize etme bağlamında kadın ve eğitim. *International Journal Of Turkish Academic Studies (TURAS)*, 2(3), 1-12. <https://doi.org/10.54566/turas.1009936>
- Karpat, K. (2017). *Osmanlı'dan günümüze edebiyat ve toplum*. Timaş Yayınları.
- Mardin, Ş. (2015). *Türk modernleşmesi*. İletişim Yayınları.
- Moran, B. (2018). *Türk romanına eleştirel bir bakış 1*. İletişim Yayınları.
- Orman, T.F. (2016). Halide Edip Adıvar'ın "Tatarcık" romanında sosyal/kültürel değişimin izleri, *Folklor/Edebiyat*, 22(85), 107-122.
- Önertoy, O. (1984). *Cumhuriyet dönemi Türk roman ve öyküsü*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sönmez, E. (1973). The novelist Halide Edib Adıvar and Turkish feminism. *Die Welt des Islams*, 14(1/4), 81-11.
- Tezcan, T. (2012). *Halide Edip Adıvar'ın Vurun Kahpeye, Sinekli Bakkal, Tatarcık; Peyami Safa'nın Sözde Kızlar, Cumbadan Rumbaya, Yalnızız romanlarında Doğu-Batı ikileminde eğitim problemlerinin karşılaştırılması* [yüksek lisans tezi]. Pamukkale Üniversitesi.
- Tosun, N. (2020). *Edebiyat atlası*. Dedalus Yayınları.
- Vatandaş, C. (2013). Kapsam ve yöntem açısından Türk modernleşmesi, Memet Zencirkıran (Ed.) *Dünden bugüne Türkiye'nin toplumsal yapısı* içinde (s. 63-95). Dora Yayıncılık.

Extended Abstract

The field of literature, which provides new perspectives for understanding life, also serves as a mirror, reflecting both ourselves and the world around us. Literature, created on a personal level but consumed socially, has the power to reveal truths through fiction and possesses the capacity to bring about change and transformation within society. The literature of the 19th century, particularly during the modernization period officially commencing with the Tanzimat era, offers insights into the social changes of that era. This process of transformation, often referred to as Westernization, not only impacted the intellectuals of the time but also made them narrators and conveyors of this transformative journey. The Turkish novel serves as a valuable source for a multidimensional and comprehensive interpretation of the nearly 200-year-long modernization efforts in our history. Writers of the

Tanzimat period and those from the early Republic period were not immune to the profound societal changes, actively participating in the modernization endeavor through their writings and literary contributions. Among these influential writers, Halide Edip Adivar, a prominent figure in the women's movement and a contributor to Turkish feminism during the early years of the Republic, stands out.

Adivar, an exemplary figure of the Republic, is a prolific female writer who has addressed various subjects, including modernization, women's rights, women's education, and social issues, through her works published in numerous magazines and newspapers. Her writings have generated considerable attention and discussion. In this study, we delve into the social and cultural transformations and ideals of the Republican era by analyzing the characters portrayed in Halide Edip Adivar's novel "Tatarcık." The novel "Tatarcık," originally serialized in *Yedigün* magazine in 1939 and later published as a book, presents a cross-section of the Republican generation. Among the older generation residents of Poyraz village are individuals such as Abdülgaffar Efendi, Kör İsmail, members of the Feridun Pasha Mansion, Miralay Nihat, Tatar Osman, Sungur Balta, and Fitnat. Simultaneously, the novels also feature European-educated youth who have been raised in Western culture. Halide Edip, while maintaining respect for Ottoman culture and values, portrays these new generations as agents of societal change. The young generation includes characters like Lale, Zehra, Dürdane, and seven university students (Recep, Salim, Haşim, Safa, Ahmet, Şinasi, Hasan). The opinions and perspectives of these young people are influenced by their social class and upbringing, with each representing a different ideological stance. These characters serve as a reflection of the prevailing dynamics within society. Characters such as Lale (Tatarcık) and Recep embody the positive aspects of the young republic, while others represent the challenges and difficulties encountered during the process of Westernization in certain segments of society. In Halide Edip's novels, there is a recurring theme of idealized young women who resemble the author herself, alongside female characters whose identities are shaped by their sexuality. These characters are juxtaposed as embodiments of the ideal and the compromised.

In the novel, Halide Edip presents her views on capitalism and socialism. She notably critiques the socialist system, symbolized by the character Safa in the novel, which was considered an alternative to capitalism during that period. This criticism highlights Halide Edip's stance, indicating that she was not seeking an economic alternative to capitalism. Instead, she believed that the establishment of the Republic embodied different and more diverse ideals than capitalism. The concept of synthesis plays a pivotal role in Halide Edip's response to the identity crisis of the new republic. One of the characters in the novel, Recep, is the son of Rabia and Osman, characters from the author's previous novel, "Sinekli Bakkal." Recep represents a synthesis of Eastern and Western influences, much like Lale, the novel's heroine. Recep is

conservative in his values, yet he possesses a deep understanding of Western culture. He embodies the ideal figure needed by society and has emerged by addressing the shortcomings observed in previous generations. According to the author, Recep embodies Eastern values while achieving synthesis by balancing his emotions and logic.

Lale, raised with a strong sense of responsibility by her parents, experienced the loss of her father at a young age but managed to complete her education independently. She is proficient in English, a point of significance for Halide Edip, as she believes that knowledge of a Western language is essential for understanding Western culture. Lale's objective is to "civilize" Poyraz village, and, in the author's words, she represents "a young individual who has harmonized the various and sometimes contradictory aspects of any Turkish girl from her generation."